

Рецензия

От доц. д-р Цветана Йорданова Хубенова

Катедра „Теория на литературата“

СУ „Кл. Охридски“

Върху дисертационния труд на

КОСТАНТИН РУМЕНОВ АДИРКОВ

ДОН ЖУАН: ПРИЕМСТВЕНОСТ И ТРАНСФОРМАЦИИ В ЛИТЕРАТУРАТА НА XIX И XX ВЕК

(за присъждане на научната и образователна степен „доктор“

по научна специалност 2. 1. Филология – Западноевропейска литература)

Научен ръководител: доц. д-р Калин Михайлов

Както отбелязва Костантин Адирков в своя автореферат върху дисертационния си труд, това е „първото българско изследване, което разработва обстойно проблема за Дон Жуан и развитието, което претърпява митът в европейската литература.“ Това, което изследването си поставя за задача, е „да проследи пътя, който изминава митът за Дон Жуан от неговото първоначално формиране и първи литературни трактовки до последвалите през XX в. опити за демитологизирането му“.

И така, дисертационният труд е резултат на съвестна и трудоемка филологическа работа, която обхваща голям културно-исторически период от европейската литературна история (от началото на 17 до почти края на 20 век). Респектира огромното по количество текстове (първични и вторични), върху които се опира аналитичният процес и доказателствената работа. Както насочва и заглавието, изследваните творби и техните исторически реализирани интерпретации гравитират към своеобразната литературна констелация, оформена около фигурата на Дон Жуан.

Това е композиционно и съдържателно много добре структуриран труд, в който литературната история отправя имплицитно предизвикателство към литературната теория, макар че Адирков не заявява открито своите теоретични амбиции. Огромният по количество материал, събран, подбран, исторически и концептуално подреден и защитен като разказ, може да послужи като основа за бъдещи литературно-теоретични, културологични, психоаналитични, социологически и философски изследвания.

Изследването проследява исторически и географски реализирания път в литературата и изкуствата на мита за Дон Жуан, както и съпътстващите критически и творчески интерпретации върху неговите инварианти. Може да се каже, че това е изследване на интерпретациите върху интерпретациите (както на реализираните исторически литературни творби, така и на техните критически тълкувания). То е и търсачество на неясните и многосмислени произходи на мита Дон Жуан.

Дисертантът аргументира избора си на понятието *мит* и *литературен мит* в очертаването на понятийно-концептуална рамка, която обхваща исторически случилите се творчески интерпретации на фигурата. В уводната част дава теоретична обосновка на

подбудите за това защо Дон Жуан следва да бъде разглеждан като литературен мит, а не като легенда. Адирков обосновава своето предпочитание на това понятие, следвайки преди всичко труда на Жан Русе от 1978 година „Митът за Дон Жуан“ (Rousset, Jean. *Le mythe de Don Juan*. Paris: A. Colin, 1978.) Позовава се аргументирано и на труда на Ян Уот „Митове на модерния индивидуализъм: Фауст, Дон Кихот, Дон Жуан, Робинзон Крузо“ (Watt, Ian. *Myths of Modern Individualism: Faust, Don Quixote, Don Juan, Robinson Crusoe*. Cambridge University Press, 1996).

В уводната част докторантът обговаря и през кои етапи ще премине работата му. Отбелязва, че има много случаи на поява на мита в много творби от различни периоди и територии, но той ограничава изследването си върху определени канонични творби от европейската литературна история, които оказват съществено влияние върху метаморфозите и развоя му в последвалите варианти. Така, например, първият етап (от появата на литературния мит в началото на 17 век до края на 18 век) се проследява през творбите на Молина, Молиер и Моцарт-да Понте. Това са пиесите „Севилският подигравчия и каменният гост“ (публикувана през 1630 г.) на Тирсо ди Молина, „Дон Жуан; или Каменният гост“ (1665 г.) на Жан Батист Поклен-Молиер и операта „Дон Джовани“ (1787 г.) на Волфганг Амадеус Моцарт с либрето на Лоренцо Да Понте. Причината посочените три произведения да се изследват по-подробно е не само че те са канонични творби в европейската литературна история, но и убеждението, че те трансформират по своеобразен начин сюжета и персонажната система, гравитираща около основната фигура, като с това допринасят за развоя на мита.

Предлага ни се четивна и увлекателна работа, в която с лекота са поднесени истории, интерпретации и факти. Историческият период от Ренесанса до наши дни оживява през фигурата на Дон Жуан и неговия релационен контекст в различни жанрове и изкуства. Акцентира се върху механизмите на зависимост между взаимно променящите се параметри на сюжет и персонажна система при смяна на историческите контексти и ценности. Оживяват картини на времето, на нравите, на обществения морал, разкриват се променящите се вярвания, както и механизмите на властта и идеологията.

Спокойният емпиризъм на изследването прикрива изкусно страстта, с чиято енергия се задвижва изследователския интерес. Респектира факта, че в работата са използвани текстове и собствени преводи от много езици - испански, италиански, френски, немски, руски.

Сред основните приноси на труда е концепцията, че митът за Дон Жуан преминава през три етапа на развитие, които маркират произхода, възхода и разпада на мита Дон Жуан. Концептуалната рамка и идеята за триделението в развоя на мита докторантът не взаимства от каноничния теоретичен труд на Рене Уелек (класически, неокласически и модерен етап от развитието на мита), а предимно от от цитирания вече Жан Русе и от Дейвид Хок, „Фауст и Дон Жуан“, в „Митът Фауст: Религия и появата на репрезентацията“ (David Hawkes. *Faust and Don Juan*. In: *The Faust Myth: Religion and the Rise of Representation*. New York. Palgrave Macmillan. 2007., 113-138.) Трябва да се отбележи като основа на теоретичната му разработка и дисертацията на Орелия Гурне, озаглавена „Дон Жуан във Франция през XX век: пренаписване на мита“ (2013) разглеждаща развитието, което претърпява митът конкретно във Франция през XX в. Гурне изследва мита в литературата, музиката и киното. А предимството на труда ѝ, според Адирков, е обширното теоретично обговаряне на понятието.

Първата глава от изследването се занимава с литературните трактовки на Дон Жуан, излизали в периода XVII – XVIII век. В маркирания културно-исторически контекст се поставя акцент и се анализират през сюжет и персонажна система пиесите „Севилският подигравчия и каменният гост“ на Молина, „Дон Жуан; или Каменният гост“ на Жан Батист Поклен-Молиер,

както и операта „Дон Джовани“ на Волфганг Амадеус Моцарт и Лоренцо Да Понте. Причината посочените три произведения да се изследват по-подробно, е убеждението на докторанта че „те пречупват по своеобразен начин сюжета за Дон Жуан, като с това допринасят за неговото по-нататъшно литературно развитие.“ Докато сред най-популярните от изброените се отличават трактовките на Молиер и Моцарт, тази на Молина сякаш остава по-непозната за широката публика, отбелязва Адирков. Причините за това могат да бъдат търсени в световната популярност на големия френски комедиограф или на гениалния австрийски композитор. Но тъй като драмата на испанския драматург е първото литературно произведение, разработващо „историята“ за Дон Жуан, докторантът обръща специално внимание на пиесата като първообраз на сюжета и персонажа.

Но защо превежда пиесата на Молина „Севилският подигравчия“? При превода от испански на заглавието „El burlador de Sevilla y convidado de piedra“ докторантът избира българското съответствие „Севилският подигравчия и каменният гост“, защото „burlador“ е по-близо по значение до българското „подигравчия, измамник“. А защо не „присмехулник“?

В един широк контекст следва отбелязването на творби предхождащи и следхождащи каноничния текст на Молиер. Насочва се вниманието към появилите се през XVII и XVIII в. в Германия и Холандия имитации на френски и италиански модели на Дон Жуан, сред които се открояват популярните куклени представления върху Прелъстителя. Разгледани са също и пиесите „Няма дълг, който да не е платен и каменният гост“ (създ. около 1725) на Антонио де Замора и „Дон Джовани Тенорио или развратникът“ (1736, пост.) на Карло Голдони. В частта „Първите балети и опери върху Дон Жуан“ са разгледани музикалните трактовки върху Прелъстителя предшествващи операта „Дон Джовани“ на Моцарт и Да Понте.

При изследването на операта „Дон Джовани“ на Моцарт и Да Понте интересна е еволюцията, която претърпява фигурата на слугата Лепорело. Да не забравяме, че това е времето на Кант с неговата философска разработка на двойката господар-слуга. Друг важен за културната история на 18 век слуга - Фигаро- остроумният и равностоен на господаря си бръснар излиза под перото на Бомарше и става част от оперната вселена на Моцарт.

Във втората глава от работата се разглеждат романтичните трактовки на Дон Жуан, като се анализират предимно творбите на Е. Т. А. Хофман, Джордж Гордън Байрон, Александър Сергеевич Пушкин, Проспер Мериме и Хосе Сорилиа-и-Морал. Изследователският интерес на докторанта е продиктуван от хипотезата с последвалата я успешна аргументация, че произведенията на тези автори стоят в основата на романтичното преоткриване и реабилитиране на мита за Прелъстителя.

През 20-те години на XIX в. операта на Моцарт вече е завладяла световните сцени, а интересът към сюжета за Дон Жуан се е възродил отново. Хофман и неговата трактовка допринасят за подема на интереса. (Разказът „Дон Жуан. Приказно произшествие, случило се с един пътуващ ентузиаст“ (1813, първо изд.), в сборника „Фантазии по маниера на Кало“.) Характерното за голяма част от произведенията от сборника е особеното преплитане между фантазия и реалност, която намира израз и в разказа „Дон Жуан“. Преливане на граници, несигурност и многозначност, характерни за поетичната проза на Романтизма, белязват и разказа на Хофман, прославящ творческия музикален гений на Моцарт. Характерното за стила на Хофман особено преплитане между фантазия и реалност, между слово и музика, влияе върху репрезентацията на персонажите, разказа за тях и повествователната несигурна интерпретация. Тук разминаването с „хоризонта на очакването“ е не самосъзнателно търсена

наративна стратегия, както отбелязва докторантът, но и е очакван резултат от естетико-жанровите предпочитания на романтичeskото писане.

Особено внимание се отделя на тази творба на Хофман, защото тя се оказва ключова за последвалото историческо оформяне на „качествено нова, революционна концепция за мита“. В безбройните си любовни афери Дон Жуан е воден вече не от прелъстителски стремежи, а от стремежа да открие идеалната жена. Операта на Моцарт е вписана в сюжетната канава и е обект на субектна интерпретация от повествователя. Преживяването на творбата на Моцарт от разказвача и представянето в нова светлина на главната героиня, която подобно на фаустовската Маргарита се жертва, за да спаси Прелъстителя си, е нова историческа интерпретация с важни последствия за литературното битие на мита, внушава докторантът.

Така „Дон Жуан“ на Хофман се оказва ядрото на последвалото романтическо реабилитиране на мита, реализирано посредством концептуално трансформиране в сюжетните, персонажни и жанрови системи.

През „Дон Жуан“ на Байрон в дисертационния труд се проследява процеса на създаване на „епическа сатира“. Творбата бива мислена в перспективата на времето и на поетическите, философските, културните и политически разбирания на Байрон. Разгледани са интертекстуални заемки в творбата на английския романтик на епически, сатирически и романови творчески интерпретации на мита, както и заемки от други класически творби на европейската литература.

В частта „Каменният гост“ на Пушкин се акцентира върху проблема за „прелъстеният прелъстител“, който ще се доразвива в постромантичните литературни интерпретации. Адирков отбелязва, че Пушкин е първият автор, който разработва сюжета за Дон Жуан вместо в комедийна, в трагедийна форма. Добро впечатление прави работата с вниманието си към жанровите реализации на мита в исторически план – комедия, драма, трагедия, разказ, либрето на опера, епос, дневник, роман, но едно по-задълбочено вникване в културноисторическите напластявания през жанровите трансформации можеше да допринесе за по-дълбоко разбиране в изследването.

Така, творбата на Пушкин, редом с тези на Хофман и Байрон, се нарежда сред най-оригиналните романтически трактовки на Дон Жуан. „Много скоро след тях ще се появят редица други романтически разработки върху сюжета“, както отбелязва Адирков, които ще доразвият заложените в предходните произведения идеи и търсения. Такива са например поемата „Намуна“ (1832) на Алфред дьо Мюсе, новелата „Душите от чистилището“ (1834, публ.) на Мериме, драматичната поема „Дон Жуан“ (1844) на Николас Ленау, поемата „Студентът от Саламанка“ (1840) на Хосе де Еспронседа; с акцент върху драмата „Дон Хуан Тенорио“ на Сорилия, с оригиналното му разработване на спасителната женска фигура и нравствените метаморфози на Дон Жуан.

Третата част от работата отваря скоба и насочва вниманието върху „особения случай“, както го определя дисертантът - „Дневник на прелъстителя“ на Съорен Киркегор. Под формата на открит от приятел „дневник“ на повествователя датският философ насочва към черти, характерни както за традиционния образ на Прелъстителя, така и такива от романтическите реабилитиращи трактовки на Дон Жуан. Водещото в търсенията на този герой на Киркегор е не постигането на целта или обекта на желание, а естетическият етап като път от развитието му. Изповядващият се в дневника си персонаж режисира ухажването и естетически управлява чрез съблазняващата реторика улавянето на любимата в мрежите си. Този тип еротично-естетическа наслада, сублимираща в удоволствие средството към целта, а не самата цел, е

един от етапите, които екзистенциалния философ Киркегор очертава като път към израстването на християнина. В това израстване, бих допълнила към изследването, естетическият етап е междинна спирка, но и спънка към постигането на христовото съзнание и любов. Така този „особен случай“ насочва, но без това да се декларира от докторанта, към по-универсален теоретичен проблем, свързващ литературата и изкуствата с механизмите на съблазняването, реториката, идеологията, властта и хоризонтите на очакване от страна на потребителите на творчески проекти. От друга страна, бих допълнила още, текстът насочва и към себеоглеждането и себепознанието в творческия процес на субекта на творене. Интересно би било да се задълбочи в теоретичен план как при Хофман и Киркегор през писането и жанровите огледала проблемът за греха и спасението може да се пречупи през субектната авторефлексия.

В четвъртата глава от дисертацията се представя и третия етап от развитието на мита, според Адирков, където митът се разпада. Той определя този етап като „антиромантически“ трактовки на Дон Жуан, които се появяват вследствие на преобръщане на романтичната идеализация от втория период, в чиято светлина е представен Прелъстителя. Анализират се пиесата „Дон Жуан и Фауст“ на Кристиан Дитрих Грабе, разказът „Еликсирът за дълъг живот“ на Оноре дьо Балзак и романът „Лелия“ на Жорж Санд. Тук намират място и произведения, които разработват мита Дон Жуан, излизали през ХХ век.

„След романтичното възвеличаване следва етап на реалистическо принижаване. Следват усъмнявания в прелъстителските способности на Дон Жуан и изменения в традиционния финал на сюжета. Писателите започват да си задават следния въпрос: Пелъстител ли е Дон Жуан или всичко е добре измислен сценарий?“, пита докторантът и дава за примери „Дон Жуан дава обяснение“ на Бърнард Шоу и „Дон Жуан или любовта към геометрията“ на Макс Фриш.

По отношение на третия етап Адирков е избрал да анализира произведения, които доразвиват част от по-ранните концепции за Дон Жуан. Това са разказът „Дон Жуан дава обяснение“ и пиесата „Човек и свръхчовек“ на Джордж Бърнард Шоу, както и пиесите „Дон Жуан или любовта към геометрията“ на Макс Фриш и „Жените срещу Дон Жуан“ на Ерик-Емануел Шмит. Тук могат да се сменят ролите в двойките съблазнител-съблазнен. От активна ролята на Дон Жуан към жените става пасивна. Това е идея, подсказана от романтиците, но „достигнала своята концептуална пълнота при писателите от ХХ в.“, според докторанта. Той отбелязва и характерните за модерните трактовки на мита множество интертекстуални препратки към по-ранни произведения. И прави обосновано заключение, че „цялото това идейно разнообразие при интерпретациите свидетелства за пластичността на мита, за неговата подвижност и склонност към постоянна метаморфоза“.

Така работата на докторанта превежда през различни херменевтични хоризонти, проследявайки динамиките на съблазняването, изкусяването и прелъстяването през мита на Дон Жуан.

През жанровите (митологични разкази, религиозна драма, история, легенда, разказ, изповед-дневник, опера, есе, роман) или през субектно-творческите трансформации на фигурата Дон Жуан и свидетелстващия повествовател (от първо лице, през „обективен разказвач“ или през фигурата на слугата като алтер-его, част от сдвоен образ или просто разпространител на поредната версия) се проследява през широкия литературно-исторически обхват и реализации основната инвариантна тема. А тя е темата за престъпление, грях и наказание или спасение. Но историческият наратив, с който ни запознава докторантът чрез

изследването на вариациите на мита разкрива възможните точки както на трансформация и преобръщане, така и на застиване и необратимост, места на отказана промяна, на спасение и метаморфоза.

Като минуси на работата мога да отбележа, че при огромната фактологична и описателна работа трудът губи понякога акцентите сред детайлите. Въпреки рамкиращите ограничения, които си поставя историзиращата работа, можеше да бъдат отбелязани още класически философски и теоретични разработки на мита и на неговите исторически реализирани контексти като, например, труда на Щайнър за отмирането на трагедията и ценностната система, която я съпътства, важно за драмата на Просвещението; на Фуко за властовите механизми в културата и литературата, на Бодриар за съблазната, на Барт, на Шошана Фелман. Все още има неточности по отношение на библиографското хомогенизиране.

Още веднъж ще изложа и допълня някои от елементите на вече посочените положителни страни на тази работа, които далеч надхвърлят малките ѝ недостатъци:

1. Това е много добре структурирана работа, със съвместно и коректно подбран и обработен първичен и вторичен текстов материал.
2. Запълва празнотата в българската литературно-историческа наука по отношение на подобно литературно-историческо и сравнително изследване върху мита за дон Жуан, проследяващо в детайли взаимодействието и влиянието на едни творби върху други.
3. Прави добро впечатление задълбочаването на интерпретационните умения в изследването при анализа на всяка сладваща исторически появила се творба, вариант на мита или архетипа.
4. Докторантът Костантин Адирков проявява усет за многоизрността и пластичността при уникалното проявление на мита в исторически реализираните творби.
5. Трудът е актуален с насочване към механизмите на въздействие в литературата и изкуството, както и творческото себеоглеждане и себепознание.
6. Изследването е добра основа за бъдещи хуманитарни изследвания на посочените проблематики в множество хуманитарни полета.
7. Разкрива историческите механизми на наливане на „старо вино в нови мехове“ през фигурата на „старото момче“ Дон Жуан, която винаги има какво ново да каже за човешките взаимоотношения и човешкото отношение към собственото творене на реалности (включително и творчески).

Поради тези и ред други неизброени достойнства на работата, предлагам на многоуважаваното научно жури да гласува за присъждане на докторанта Костантин Адирков научната и образователна степен „доктор“ по научна специалност 2. 1. Филология – Западноевропейска литература.

16.06.2021

Цветана Хубенова